

HALMÁGYI MIKLÓS

A magyarok nyilaitól ...

Egy kósza idézet nyomában

Elterjedt a köztudatban, hogy a magyar kalandozások idején a keresztény nyugatiak így könyörgtek a magyaroktól való féltükben: „A magyarok nyilaitól ments meg, Uram, minket!” „*A sagittis Hungarorum libera nos, Domine!*” Latinul is, magyarul is találkozhatunk ezzel az idézettel tartalmas szakmunkákban, ismeretterjesztő művekben, internetes szövegekben is. Akik azonban ezt a könyörgést idézik, nem adnak pontos forráshivatkozást. Vajon megtalálható ez a könyörgés valamelyik korabeli forrásban? Vagy a későbbi történetírók tollán született ez a jól hangzó fordulat? Erre keresek választ a továbbiakban.

A kutatás elején érdemes feldolgozásokat fellapozni és az interneten is keresni. A kilencedik és a tizedik század története Kristó Gyula és Makk Ferenc kiadásában magyarul idézi a kérdéses imát, és a modenai imádság híressé vált sorának mondja.¹ Kiszely István szintén a modenai imádságot idézi, mielőtt a szóban forgó népszerű fordulatot leírja.² Ha azonban Gombos Ferenc Albin szöveggyűjteményében utánanézzük a modenai imádságnak, ott más szöveget találunk. A vers Modena védőszentjéhez, Szent Geminianushoz szól. Ő a legenda szerint Attilától mentette meg Modena városát. Erre hivatkozva kéri a könyörgés a szentet: „*ab Ungerorum nos defendas jaculis.*” Vagyis: „védj meg minket a magyarok nyilaitól.” A vers a 900-as évek legelején születhetett,³ az itáliai történész, Ludovico Antonio Muratori adta ki 1738-ban.⁴ Bóna István a kalandozásokról szóló művében szintén említi a modenai

¹ Kristó Gyula – Makk Ferenc: *A kilencedik és a tizedik század története*. Budapest, 2001. 97.

² Kiszely István: *A magyar nép őstörténete*. Budapest, 2001. 276. <http://istvandr.kiszely.hu/os-tortenet/037.html> 2007.05.27.17.54.; uő.: *A magyarok eredete és ősi kultúrája II.* Budapest, 2000. 1247.

³ Gombos F. Albin: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*. Budapest, 1937. Tomus II. 843. Gombos itt *iaculist* ír, Muratorinál *jaculis* szerepel.; Gombos F. Albin: *A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása*. Hadtörténelmi Közlemények, 28. évf. (1927). 429–519. 483.; *Monumenta Germaniae Historica*, Antiquitates, Poetae Latini aevi Carolini. III. Berolini, 1896. Recensui: L. Traube. 702–706. www.dmgh.de 2007.05.28.13.32.; Tóth Béla: *Szájruul szájra*. Budapest, 1901. (2001) 3–4. Tóth munkáját lejjebb bővebben tárgyalom. Ő egy 924-es betöréshez kapcsolja a himnuszot.; Vajay Szabolcs magyarokkal kapcsolatos imát nem idéz, de Modena megtámadását megemlíti, 900. jan. 26-ra teszi. Tiraboschi, Girolamo: *Memorie Storiche Modenensi I–V*. Modena, 1793–1795. I. 48. Lásd: Vajay, Szabolcs: *Der Eintritt des ungarischen Stammes in die Europäische Geschichte (862–933)* Mainz, 1968. 30.

⁴ Muratori, Ludovico Antonio: *Antiquitates Italicae medii aevi. Tomus primus, 1738. 21–22. 21. Confessor Christi, pie Dei famule, / O Geminiane, exorando supplica, / Ut hoc flagellum, quod meremur miseri, / Coelorum regis evadamus gratiã. / (22) Nam doctus eras Attilae temporibus / Portas pandendo liberare subditos. / Nunc te rogamus, licet servi pessimi, / Ab Ungerorum nos defendas jaculis. / Patroni summi exorate jugiter / Servis puris implorantes Dominum.* A Tóth Bélánál olvasható fordítás (i. m.. 4.): „Krisztus hitvallója, isten jámbor szolgája, Geminianus, kö-

könyörgést: „több versszaka így végződött: »*et ab Ungarorum nos defendas iaculis*«; »és a magyarok nyilaitól ments meg minket.«⁵ A magyarok nyilait említő sor azonban a vers belsejében van, és nem ismétlődik. Továbbá a sor *ab Ungerorum*mal kezdődik, nincs ott az elején az *et*. Bánlaky József *A Magyar nemzet hadtörténelme* című munkájában idézi a modenai imádság vonatkozó sorát Muratorira hivatkozva,⁶ majd a következőt írja: „Itália és Dalmácia egyéb templomaiban ez a könyörgés a következő változatban szállt fel az egek urához: »*A sagittis Ungarorum libera nos Domine!*« (A magyarok nyilaitól ments meg, Uram, minket!)”⁷ Itt már nem hivatkozik senkire Bánlaky. Meglepő az is, hogy Itália mellett Dalmáciába helyezi ezt a könyörgést, hiszen a magyaroknak Dalmáciában tett hadjáratáról nem tudok.

Fennmaradt egy litániaszöveg, mely szintén a magyaroktól való félelmet tükrözheti. Ez Ábrahám freisingi püspök köréhez sorolható kollektáriumban maradt fenn. Maximilian Georg Kellner könyvében közli az oldal hasonmását, a vonatkozó sort pedig így adja vissza: *ab incursione alienigenarum lib(era nos domine)*”.⁸ „Az idegenek betörésétől ments meg, Uram, minket.” Ezt minden bizonnyal a magyarokra vonatkoztatták. A kéziratban látszik, hogy ezt a sort később szúrták a litániába. Néhány sorral feljebb ez olvasható: „*Ab inimicis nostris libera nos Domine*. Ellenségeinktől ments meg, Uram, minket.”⁹ Kellner a Geminianushoz szóló modenai imát is közli, sőt két másik modenai verset is hoz, melyek az ellenséges támadástól való félelmet fejezik ki. Kellner szerint ezek a versek is a magyaroktól, az ismeretlen ellenségtől való félelmet tükrözik.¹⁰

Hogyan állunk ezután az „*a sagittis Hungarorum libera nos Domine*” fordulattal? Cs. Sebestyén Károly a magyarok íjáról és nyilairól írt művének ezt a címet adta: „*A sagittis Hungarorum ...*”. Bevezető soraiban Tóth Béla Szájrul szájra című művére hivatkozva ezt írja: „Ez a fohász hangzott el állítólag a kereszténységnek csaknem minden templomában a honalapítás korabeli magyar kalandozások idején.” Sebestyén nem tartja valószínűnek,

nyörögve kérjed, hogy a csapástól, melyet mi nyomorultak megérdemlünk, az egek királyának kegyelméből megszabaduljunk. Már Attila idejében a kapukat kitérítve szabadítottad meg az alattvalókat. Most mi, bár rossz szolgák, kérünk, hogy védj meg bennünket a magyarok hajító dárdáitól. Legfőbb pátrónusok, szüntelenül kérjétek, a tiszta szolgálkkal együtt könyörögve, az Urat.”

A *iaculum* szó ebben az esetben inkább nyílnak fordítható. Lásd: Niermeyer, J. F.: *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*. Leiden, 1976. *iaculum*: *flèche – arrow; lásd még Kovács László: *Fegyver s vitéz*. In: Honfoglaló őseink. Szerk. Veszprémy László. Budapest, 1996. 94., 98. A Bóna Istvánnál, Bánlaky Józsefnél levő fordítást lásd lejjebb. Finály Henrik: *A latin nyelv szótára* (Budapest, 1884.) a *jaculus*, *jaculum*nál hajítódárda, kelevéz, kopja szavakat említ.

⁵ Bóna István: *A magyarok és Európa a 9–10. században*. Budapest, 2000. 43.

⁶ Bánlaky József (Doberdoi Breit József): *A Magyar nemzet hadtörténelme*. I. rész. A honfoglalás. Budapest, 1929. 100. *Oltalmaz meg minket a magyarok nyilaitól!*; *Ab ungarorum nos defendas iaculis* 100. o. 212. j. Gépi kereséssel az *Arcanum DVD könyvtár III. történelem* alapján. Bánlaky pontatlanul idéz, mert *Ungerorum* helyett *ungarorum*ot hoz, és a 222. oldalra teszi a mondatot, holott az a 22-en szerepel.; Bánlaky 1916-tól viselte a doberdoi előnevet, 1931-ig volt Breit. Lásd *Új magyar életrajzi lexikon*, I. Főszerk.: Markó László. Budapest, 2001. 386.

⁷ Bánlaky: *A Magyar nemzet hadtörténelme*, 100. 212. j.

⁸ Maximilian Georg Kellner: *Die Ungarneinfälle im Bild der Quellen bis 1150. Von der „Gens detestanda” zur „Gens ad fidem Christi conversa”* München, 1997. 48. Hasonmás: 186. Clm. 27305, 111. 12. sor; Bayerische Staatsbibliothek, München; a litánia sorát Gombos is közli: *Catalogus*, III. 3509. számon, 1466. oldalon a következő mű alapján: *Quellen u. Erört. z. bayer. u. deutsch. Gesch.* 1858. VII. 473. (Frgmnt)

⁹ Kellner: *Die Ungarneinfälle*, 48. oldalon idézi: Clm. 27305, 111. 9. sor

¹⁰ Kellner: *Die Ungarneinfälle*, 14–16.

hogy a kereszténység minden templomában így imádkoztak volna. Ténynek ő is azt tekinti, hogy Modena lakossága Geminianushoz így imádkozott: „*ab Ungerorum nos defendas iaculis*”.¹¹

Lapozzuk fel Tóth Béla művét! A szorgalmas történetbúvár Kossuth Lajost idézi példaként: már ő is említi, hogy „a kereszténységnek csaknem minden templomában felhangzott a »félelmetes litánia«:” Tóth szerint „nem akadunk a régiségekben annak nyomára, hogy akár Olaszországban, akár Svájcban, akár Németországban így könyörögtek volna segítségért a keresztények ...” Tóth Béla Jerney Jánosra hivatkozik. Jerney „egy X. századbéli modenai himnuszban keresi e szállóige legrégebbi nyomát”. Tóth Muratori alapján közli a szóban forgó himnuszt, majd megmagyarázza, ki volt Geminianus.¹²

Tóth Béla útmutatását követve vegyük most elő először Kossuth Lajos műveit! Irataim az emigrációból című három kötetes művében a megjelölt helyen valóban ott áll az „*a sagittis hungarorum libera nos Domine*” fordulat.¹³ A szöveg, melyben az idézet szerepel, *Horvátország és a panslavismus* címet viseli, s ez egy hosszabb értekezés része. A szerző hat részes felolvasás-sorozatot dolgozott össze egy értekezéssé. A felolvasásokat 1858 novemberében, Nagy-Britanniában tartotta Kossuth.¹⁴ A „Horvátország és a panslavismus” az értekezés harmadik része.¹⁵ Kossuth szerint „... a kereszténység csaknem minden templomában felhangzott a félelmetes lythania: »*a sagittis hungarorum libera nos Domine*« (a magyarok nyilatól ments meg, uram, minket).” Az idézett könyörgésnek ez az általam ismert legkorábbi latin nyelvű előfordulása. Mielőtt Kossuth a könyörgést idézné, azt is megemlíti, hogy egy würzburgi püspök *Gog és Magog* népeinek tartotta a magyarokat, egy „még tudósabb Abbas” azonban megcáfolta: Góg és Magóg népei alatt az eretnekeket kell érteni.¹⁶ Itt nyilván arról a levélről van szó, melyet mai tudásunk szerint Dado, verduni püspökhöz írt egy Szent Germanus-közösséghez tartozó szerzetes.¹⁷ A mi szempontunkból

¹¹ Cs. Sebestyén Károly: „*A sagittis Hungarorum ...*” *A magyarok úja és nyila*. Dolgozatok, 1932. 167. Köszönet Papp Róbertnek, aki felhívta a figyelmemet a tanulmányra.

¹² Tóth Béla: *Szájmul szájra*, 3–4.

¹³ Kossuth Lajos: *Horvátország és a panslavismus*. In: *Értekezés Magyarországról*. In: Uő: *Irataim az emigrációból*. Budapest, 1881. II. 157. Lásd Arcanum DVD könyvtár III. történelem.

¹⁴ Kossuth: *Horvátország és a panslavismus*, 132–133.

¹⁵ Persze elképzelhető, hogy az idézet csak akkor került a szövegbe, amikor azt Kossuth sajtó alá rendezte, de lehetséges, hogy már az 1858-as felolvasásban is elhangzott. Az értekezés politikai tárgyú: Kossuth felsorolja, hogy Európa mit köszönhet a magyaroknak. A magyarság letelepedése vetett véget a Kárpát-medencéből jövő, Európát fenyegető támadásoknak. A törököket is a magyarok állították meg. Kossuth felidézi a magyaroktól való középkori félelmeket is, de jelzi, hogy a magyarok nélkül a muszlimok Rómát is elfoglalták volna. A pánszlávizmusként is Magyarország szab határt.

¹⁶ Kossuth: *Horvátország és a panslavismus*, 156.

¹⁷ A levél új kiadását lásd: Németh András: *A Dado verduni püspökhöz írt levél*. In: *Források a korai magyar történelem ismeretéhez*. Szerk. Róna-Tas András. Budapest, 2001. 113–161. Németh felhívja rá a figyelmet, hogy a szóban forgó levélnek nyugaton az R. Huygens féle kiadását ismerik (*Un témoin de la crainte de l'an 1000: la lettre sur les Hongrois*, Latomus, 15. (1956) 225–239). Huygens 960 körülre teszi a levél keletkezését. A magyar szakirodalom K. J. Heilig kiadását használja (*Der Brief des Remigius von Auxerre um 900 über die Ungarn*, A gróf Klébelsberg Kunó Bécsi magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, 3. (1933) 7–30.) Heilig Dadót tartja a levél címzettjének. Németh mindkét kiadást ismeri, új kéziratot is felhasznál, és arra jut, hogy a levelet egy ismeretlen, Szent Germanus-közösséghez tartozó szerzetes írta Dado verduni püspöknek 917 és 923 között. Az említett levelet Magyarországon Fejér György már 1829-ben Budán kiadta, abban a *Vir-dunensis* szó szerepel. Fejér György: *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis* V. I.

azért lehet érdekes az a hiedelem, mely a magyarokat Góg és Magóg népével összekapcsolja, mert könnyen lehet, hogy Kossuth erről a régi hiedelemről ugyanonnan szerzett tudomást, ahonnan a szóban forgó könyörgésről is. Kossuth egy másik írásában is idézi a szóban forgó könyörgést, mégpedig egy tanulmányban, melyet 1882-ben írt Nyáry Jenőhöz.¹⁸ Nyáry Jenő régész elküldte „*Az aggteleki barlang mint őskori temető*” című munkáját Kossuthnak, az idős politikus pedig megtisztelte Nyáryt a mű olvasása során feljegyzett gondolataival.

Lapozzuk most fel a Tóth Béla által idézett másik szerző művét is, Jerney Jánosét! Jerney a magyar kultúrtörténet színes egyénisége. Nyelvész volt, történész és utazó. 1844-ben nagy utazást tett Keletre, hogy a magyarság gyökereit kutassa. Eljutott a Krímbe, az Azovtenger és a Don vidékére. 1844 őszén a moldvai csángókat is felkereste.¹⁹ A magyarokat pánter eredetűeknek tartotta. Keleti útjáról 1851-ben könyvet jelentetett meg. Az a mű, amire Tóth Béla hivatkozott, a „Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából” 1854-ben jelent meg. A második közleményben egy magyar nyelvű szöveget adott ki, melyet I. András korabelinek tartott.²⁰ A szöveget Jerney egy Litteráti Nemes Sámuel nevű régiségkereskedőtől szerezte, Szabó Károly 1866-ban hamisítványnak nyilvánította.²¹ Jerney ezen kiadványa mellékletében közli a modenai imádságot.²² Érdekes, hogy „Litániai versek”-nek nevezi, noha ez himnusz, és nem litánia. Jerney szerint „Többbizben tétetett már iróink által említés e ’lytániai versekről, magam is érintém Wachmuth után Keleti-utazásomban (II. 272. l.), de egész terjedelemben a’ magyar olvasókkal eddigelő nem közöltetvén, ezenel commentár nélkül kiírom Muratori közleménye szerint.”²³ Jerney a szöveget Muratori alapján közli.²⁴ A nagy itáliai történész munkája akkor már megvolt Magyarországon a Horvát István által őrzött könyvtárban.

Mint fent jeleztem, keleti útjáról 1851-ben adott ki könyvet Jerney. Ebben így ír: „Anynyira rettentők valának a’ magyarok’ nyilai már a vezérek’ korában, hogy azoktól mentésért litániai imádságok mondatának Olaszország’ templomaiban hiteles emlékek szerint.”²⁵ Jerney tehát ekkor még nem idéz pontos szöveget, csak körülírást ad. Azt is megadja, honnan veszi ismereteit. Forrásának, Wachsmuthnak vonatkozó mondatát is idézi: „*In der kirchlichen Litaniien Italiens wurde der Himmel um Rettung vor ihren Geschossen*

278–279. In: Magyarország középkori digitális okmánytára 1.0; Arcanum. Pápa–Budapest, 2005. Persze Kossuthtól nem várható el, hogy Fejér szöveggyűjteményét ismerje.

¹⁸ Kossuth Lajos: *Tanulmányok báró Nyáry Jenő „Az aggteleki barlang mint őskori temető” című munkája felett*. In: Kossuth Lajos iratai IX. Budapest, 1902. 474. Lásd Arcanum DVD könyvtár III. történelem. Tóth Béla ezt az előfordulást nem idézi.

¹⁹ *Új magyar életrajzi lexikon*. III. Főszerk. Markó László. Budapest, 2002. 594.; Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. V. köt. Budapest, 1897. 494–500.

²⁰ Jerney János: *Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából. Második közlemény, mely I. András király korabeli 800 éves imádságokat tartalmazza*. Pest, 1854. 92.

²¹ Kelecsényi Gábor: *Múltunk neves könyvgyűjtői*. Budapest, 1988. 265–266.

²² Jerney: *Magyar nyelvkincsek*, 92. Ahogyan Tóth Béla is megjegyzi, „nem tökéletes pontosan”, hisz a Muratorinál olvasható *Ungerorum* helyett Jerney *Ungarorum*-ot hoz. (Tóth a 94. l.-ra hivatkozza.)

²³ Jerney: *Magyar nyelvkincsek*, 92.

²⁴ Bár apró pontatlansággal, ahogy Tóth Béla is megjegyvezte. Jerney *Ungarorum*-ot ír *Ungerorum* helyett.

²⁵ Jerney János: *Keleti utazása A’ magyarok’ őshelyeinek kinyomozása végett*. 1844 és 1845. Második kötet. Pesten, 1851. 272.

angefleht.²⁶ Azok a mozzanatok, hogy az imát Itáliában mondják, hogy a lövésektől félnek, a modenai imára emlékeztetnek. A litániaszerű imádság említése, a lövésektől való félelem a keresett *sagittis*-os változatot juttathatja az olvasó eszébe. Figyelemreméltó, hogy Wachsmuthnál nem egy szenthez könyörögnek, nem is az Istenhez, hanem az „éghez”. Nem kizárt tehát, hogy itt a Geminianushoz szóló modenai imádság pontatlan felidézéséről van szó.

Wachsmuth művében ír a magyarokról, magyar szerzőkre is hivatkozik. Tud Sajnovics János elméletéről, aki a lapp nyelvvel hozta összefüggésbe a magyart, ám nem fogadja el ezt az elméletet. Idézi Majláth János grófnak, valamint „Horvath”-nak művét.²⁷ A Jerney által megjelölt helyen megtaláljuk nála az idézett mondatot.²⁸ Wachsmuth hivatkozásokkal is ellátta könyvét, erről a mondatról azonban nem árulja el, hogy honnan merítette. Fentebb találunk nála még egy izgalmas állítást: „*Ein Bischof von Würzburg erklärte sie für den Gog und Magog; ihr Erscheinen galt für Vorzeichen des nahenden Untergangs der Welt.*”²⁹ („Egy würzburgi püspök Gog és Magognak magyarázta őket; megjelenésük a közeledő világvége előjelének számított.”) Tehát Wachsmuthnál is egy würzburgi püspök tartotta a magyarokat Góg és Magóg népének, akárcsak Kossuthnál. Kossuthnál azonban az is szerepel, hogy a püspök nézetét valaki megcáfolta, Wachsmuthnál pedig erről nem esik szó.³⁰ Így nem valószínű, hogy Kossuth Wachsmuthtól vette volna a gondolatait, a két vélemény között azonban léteznie kell valamilyen kapcsolatnak.

Jerney alapján azt mondhatjuk, hogy az 1854-es kiadvány előtt már mások is megemlézték „e’ lytániai versek”-et. Magyar szerző tollából én Horváth Mihálynál találtam erről adatot. 1842-ben kiadott művében, „*A magyarok története*” címűben ezt írja az egyik lábjegyzetben: „Olasz s Németország több vidékein olly félelmesekké lőnek e miatt a magyarok, hogy a lytaniákba is beiktattatnék: »A magyaroktól ments meg uram minket.«”³¹ Horváth ezen a helyen nem hivatkozik forrásokra, bár könyvében másutt megteszi. Ezen a helyen magyarul idéz, bár másutt idéz latinul is. Nem a magyarok nyilait említi, csak azt, hogy „A magyaroktól”. Idézetét ráadásul feltételes módban vezeti be: „lytaniákba is beiktattatnék”. Úgy tűnik, Horváth maga is bizonytalan volt, vajon hiteles-e ez az állítás. Könyve második kiadását 1860-ban jelentette meg „*Magyarország történelme*” címen. Ebben a következőket írja: „istenhez nyilvános könyörgések intéztettek, mentené meg a népet a magyarok nyilaitól, melyek előtt számra nagyobb hadak sem mertek s bírtak megállani.”³² Itt tehát már megemlíti a nyilakat. Forrására azonban itt sem hivatkozik.

Horváth Mihály 1867-ben cikket jelentetett meg a Századokban „Szent István első összeköttetései az egyetemes keresztény egyházzal” címmel. Asztrik római útjával kapcsolatban írja, hogy a pápa számára a magyar nem lehetett ismeretlen nép: „Hogy egyebet ne

²⁶ Jerney: *Keleti utazása*, 272. 1. j. Jerney a bibliográfiai adatokat is megadja, alább én is közlöm a könyv adatait.

²⁷ Wachsmuth, Wilhelm: *Europäische Sittengeschichte. Zweiter Theil*. Leipzig, 1933. 24–26. Horváth keresztnévét nem árulja el: *Horvath v. den altungerischen Stammesgeschlechtern aus der ungrischen Chronik Simon Keza’s, b Mailath Gesch. d. Magyaren 2. 232*.

²⁸ Wachsmuth: *Europäische Sittengeschichte*, 27.

²⁹ Wachsmuth: *Europäische Sittengeschichte*, 26–27. A litániai imádságot ez után, a 27. oldalon írja.

³⁰ Könyvének ezen a helyén legalábbis nem. A teljes művet nem olvastam, de a könyv többi része más vonatkozásúnak tűnik.

³¹ Horváth Mihály: *A magyarok története*. Pápa, 1842. 17–18. 2. j. A közel egykorú népszerűsítő műveiben nem találtam magyaroktól való félelmet tükröző imát. Horváth M.: *A magyarok története Európába költözésöktől mostanig. A tanuló ifjúság számára*. Pest, 1841.; Horváth M.: *A magyarok története a bölcsészettanuló ifjúság számára*. Bécs, 1847.

³² Horváth: *Magyarország történelme. Első kötet*. Pest, 1860. 58.

mondják, »*ignota gens*« volt-e az olaszok előtt az, melyről litániáikban is könyörgőleg tőnek említést, hogy mentse meg őket isten a magyarok nyilaitól?»³³ Láthatjuk tehát, hogy Horváth visszatérő gondolata ez a litániaszerű imádság. Azonban mindhárom esetben magyarul idézi, nem pedig latinul, és egyszer sem említ forrást.

Amikor régi nagy történetíróinkhoz fordultam, és fellapoztam Pray György, Katona István, Engel János Keresztély, Fessler Ignác Aurél munkáját, egyikben sem találtam a magyaroktól való félelmet tükröző imát. Szalay László művében szintén nem.³⁴ Szabó Károly csak a modenai imádságot hozza Muratori alapján.³⁵

Ha tehát a magyaroktól való félelmet tükröző imát akarunk idézni, a modenai himnusz („*ab Ungerorum nos defendas iaculis*”) és a freisingi litánia („*ab incursione alienigenarum (libera nos Domine)*”) azok az imák, melyeknek van forrása.³⁶ (Kellner szerint a fent említett másik két modenai vers is a magyaroktól való félelmet tükrözi.) Az „*a sagittis Hungarorum libera nos Domine*” fordulat ebben a latin formájában tudomásom szerint először Kossuthnál fordul elő. Hogy ő honnan vette, nem tudom. Horváth Mihály többször említ egy hasonló tartalmú magyar szöveget. Wachsmuthnál található a legkorábbi általam ismert szöveg, mely a keresett könyörgésre emlékeztet. A vizsgált szerzők közül senki sem árulja el, milyen középkori forrásban fordul elő ez a könyörgés. Ezek után sem lehet teljesen kizárni, hogy a keresett imádság mégiscsak megtalálható valamilyen forrásban. Elképzelhető azonban, hogy a modenai imádság pontatlan idézése vezetett a vizsgált könyörgés-változat kialakulásához.

³³ Horváth Mihály: *Szent István első összeköttetései az egyetemes keresztény egyházzal*. Századok, 1. évf. (1867) 18–42. 40. 3. j. Gépi kereséssel a Századok 1867–1880 Arcanum CD-ROM kiadása segítségével.

³⁴ Pray György: *Dissertationes Historio-criticae in annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*. Bécs, 1774. (a 235 és 243. közti rész, melyben az Itáliát érintő támadásokról is szó esik, nem tartalmaz imádságot.); Katona István: *Historia Critica primorum hungariae Ducum*, Pest, 1778.; Engel János Keresztély: *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Naebenaender*. Halle, 1798.; Fessler Ignác Aurél: *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen. Erster Theil*. Die Ungarn unter Herzogen und Königen aus Arpad's Stamme. Erster Band. Leipzig, 1815.; Szalay László: *Magyarország története*. Pest, 1861. (1851-ben az első kiadás.) 1–42.

³⁵ Szabó Károly: *A magyar vezérek kora. Árpádtól Szent Istvánig*. Pécs, 1969. 119–120. 2. j. Hazay Samu a következő imát adja az olaszok szájába: „*ments meg isten a magyarok nyilaitól*”. Lásd: *A X. századbéli magyar hadügyről*. Hadtörténelmi Közlemények, 1. évf. (1888) 389–407., 549–561., 560. Forrásra azonban nem hivatkozik.

³⁶ Egyéb imákat is idéz Fasoli. Lásd Fasoli, Gina: *Le incursioni Ungare in Europa nel secolo X*. Firenze, 1945. 88–90.